

ЗМІНИ ПРАВОВИХ ОСНОВ РОЗВИТКУ РИНКУ ЦІННИХ ПАПЕРІВ У РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Для України, яка здійснює ринкові реформи, є актуальними питання створення ринку цінних паперів з використанням вітчизняного і світового досвіду. Для успішного функціонування ринку цінних паперів необхідні кваліфіковані фахівці, стабільні економічні відносини та досконала нормативна база. Щоб поліпшити якість нормативних актів та практику їх застосування у сфері цінних паперів, слід вивчити, насамперед, процес формування, становлення, розвиток та функціонування ринку цінних паперів. Це дасть можливість уникнути помилок та недоліків, які були допущені, а також використати позитивний досвід застосування цінних паперів у минулому.

Великий інтерес становить, зокрема, досвід Російської імперії у цій сфері. Зміни соціально-економічних та політичних умов розвитку суспільства на початку ХХ ст. потягли за собою внесення змін у законодавство, що регулювало відносини в сфері цінних паперів. Це питання розглядали на початку ХХ ст. в своїх монографіях Федоров А.Ф. [1, 2], Гусаков А.Г. [3] та Шершеневич Г.Ф. [4], а також наприкінці ХХ ст. Колтинюк Б.А. [5] та Кещан В.Г. [6]. Кожен з вказаних дослідників висвітлював лише частину питання про зміни правових основ розвитку ринку цінних паперів у Російській імперії на початку ХХ ст., тому виникла необхідність комплексного висвітлення цієї проблеми.

Наприкінці ХІХ ст. збільшилася кількість угод із цінними паперами. Підставою для цього стало збільшення обсягу випуску державних цінних паперів та цінних паперів акціонерних товариств. Необхідно було врегулювати процедуру здійснення таких угод. Тому при С.-Петербурзькій біржі було створено Фондовий відділ та прийнято ряд нормативних актів, які регулювали його діяльність. Ці нормативні акти широко застосовувалися й при здійсненні операцій з цінними паперами на всіх товарних біржах Російської імперії, які займалися такою торгівлею, зокрема, й на Київській, Харківській та Одеській біржах. Так, 27 червня 1900 р., Микола II затвердив «Положення про створення на С.-Петербурзькій біржі Фондового відділу». В даному нормативному акті закріплювався наказ: «Міністру Фінансів для торгівлі цінними паперами та валютою на С.-Петербурзькій біржі створити, коли це визнає необхідним, при вказанній біржі Фондовий відділ». У розділі «Положення загальні» закріплювалися основні засади діяльності Фондового відділу. Так, відзначалося, що Фондовий відділ знаходиться у віданні Особливої Канцелярії Міністерства Фінансів по кредитній частині; Фондовий відділ відвідують дійсні члени відділу, постійні відвідувачі відділу, гості та представники Міністерства Фінансів; завідування справами Фондового відділу належить загальним зборам дійсних членів відділу і Ради відділу; при Фондовому відділі знаходяться фондові маклери та котирувальна комісія [7, с.78].

Біржова реформа 1900 р. продовжувалася, і 10 січня 1901 р. міністром фінансів С.Ю.Вітте були затверджені «Правила для фондового відділу С.-Петербурзької біржі», у яких повною мірою знайшли відображення принципи державного контролю і регулювання торгівлі фондовими цінностями та ставлення царату до фондової біржі. Так, вказані правила закріплюють положення, порядок, за яким особа могла стати дійсним членом; підстави вибуття та виключення дійсних членів з Фондового відділу; порядок прийняття особи, яка вибула з Фондового відділу знову до Фондового відділу; правила, що закріплюють положення постійних відвідувачів Фондового відділу; порядок, за яким особа могла стати постійним відвідувачем; підстави заборони відвідувати постійними відвідувачами Фондового відділу; положення, які регламентували діяльність гостей Фондового відділу, Загальних зборів дійсних членів Фондового відділу та Ради відділу; порядок, за яким особа могла стати фондовим маклером; положення, які регламентували діяльність фондових маклерів; підстави, за якими фондові маклери вибували з Фондового відділу; заборона жінкам відвідувати Фондовий відділ; склад котирувальної комісії; порядок обрання до членів котирувальної комісії та порядок вирішення справ в котирувальній комісії [7, с.80].

5 вересня 1902 р. були затверджені «Правила про допущення паперів до котирування на фондовому відділі С.-Петербурзької біржі». Ключовий зміст цих правил викладено у їх першій статті, де, зокрема, йшлося, що державні й урядом гарантовані процентні папери включаються в бюлетень фондового відділу за розпорядженням міністра фінансів; заставні листи приватних земельних банків, облігації міст і облігацій міських кредитних товариств допускаються до котирування за постановами ради відділу, на підставі клопотань правлінь земельних банків, міських установ і правлінь міських кредитних товариств. До цих клопотань додаються відомості про папери, що випускаються, а саме: про мету випуску, про законодавчі чи інші підстави випуску, про наданих паперу забезпечень, а також інші відомості на розсуд ради. Ці відомості публікуються у «Віснику Фінансів, Торгівлі і Промисловості» після допущення радою папера до котирування [8].

Правила 12 червня 1902 р були доповнені постановою «Про визначення відповідальності осіб, що уводять в обіг на С.-Петербурзькій біржі цінні папери». Як бачимо, особи, які випускають на С.-Петербурзькій біржі цінні папери, несуть відповідальність за збитки, обумовлені невірним показанням даних про фінансове становище установи, яка випустила цінні папери. Ця постанова встановлювала розмір відповідальності особи, яка випустила цінний папір. Так, відповідальність визначається в розмірі різниці між ціною, яка була сплачена особою, яка придбала цінний папір, або ціною, за якою папір було випущено в біржовий обіг та курсом, за яким папір потім було продано або він міг бути проданий згідно з останньою до пред'явлення позову біржової відмітки. Відповідальна особа могла замість сплати курсової різниці викупити папір у позивача за ціною за якою останній її придбав або за ціною, за якою папір було випу-

щено в біржовий обіг. Ця постанова передбачала можливість подачі позову на відшкодування збитків, обумовлених помилковістю представлених при випуску папера даних. Причому визнавалися недійсними всякі попередні угоди, спрямовані на усунення й зменшення відповідальності [9].

19 листопада 1907 р. міністр фінансів затвердив «Правила для угод щодо купівлі та продажу іноземної валюти, фондів і акцій на С.-Петербурзькій біржі». Ці правила відображували посилення державного регулювання ринку цінних паперів. У цьому акті докладно регламентований порядок укладення і виконання угод, розглядаються наслідки їх невиконання, умови виплати відсотків і дивідендів за паперами у залежності від строків щодо дати продажу, визначається порядок операцій з ушкодженими паперами, а також ще ряд переважно технічних питань [5, с.99].

Збір інформації і складання біржового бюлетеня надалі було деталізовано у «Правилах по доставленню в котирувальну комісію маклерами й іншими дійсними членами фондового відділу при С.-Петербурзькій біржі даних, необхідних для складання котирування» 1912 р. Згідно з цими правилами, відомості подавалися письмово на особливих бланках з обов'язковою вказівкою найменування цінності, по якій укладена угода, чи кількості суми угоди і її курсу. Комісія мала право виключати з котирування угоди, ціна яких, на її думку, не відповідає дійсній біржовій вартості на день сесії. Рішення комісії приймалося більшістю голосів і не підлягало оскарженню [6, с.286].

Зміни законодавства щодо такого виду цінних паперів як акція тісно пов'язане із зміною законодавства, що стосується акціонерних товариств. Основні нормативні акти, що регламентували діяльність акціонерних товариств були «Правила про компанії на акціях» від 6.12.1836 року, Закон «Про порядок припинення дії приватних та громадських установ короткострокового кредиту» від 22.05.1884 року, Закон «Про нагляд за діяльністю акціонерних страхових установ і товариств» від 6.06.1894 року. Оскільки наприкінці ХІХ ст. значно підвищився розвиток акціонерних товариств, а основний нормативний акт, що регламентував діяльність акціонерних товариств був прийнятий 06.12.1836 р., то зрозуміло, що він значно відстав від життя й не відповідав потребам практики і тому постала нагальна необхідність у прийнятті нових нормативних актів. Таким актом стали «Тимчасові правила про організацію та скликання Загальних Зборів та Ревізійних Комісій акціонерних підприємств» від 21.12.1901 р. Також необхідно зазначити, що в проєкті Цивільного Уложення було приділено значну увагу реорганізації всього акціонерного права, але, на превеликий жаль, це уложення так і не було прийнято [7, с.485-486].

На початку ХХ ст. назріла необхідність внесення змін і до законодавства, що регулювало такий вид цінних паперів, як накладна. Зазначимо, що згідно із Загальним статутом залізниць від 12.06.1885 р. відправник міг надіслати вантаж або на ім'я певної особи, або на ім'я пред'явника накладної (дубліката накладної), а залізниця в обох випадках видавала відправнику дублікат накладної, причому без пред'явлення цього дублікату станція призначення не могла видати вантаж. Поштовою до внесення

змін до законодавства було укладення в м. Берні Конвенції про перевезення вантажів залізницею 2 (14) жовтня 1890 р. Метою конвенції було полегшити перевезення залізницями між різними державами. До цієї конвенції приєднався ряд держав, в тому числі й Російська імперія в 1891 р. Прийняття Бернської конвенції вплинуло на прийняття закону від 11.04.1909 р. Бернська конвенція закріплювала інше правило. Вона визначала, що вантаж видавався адресату без пред'явлення дублікату, і вантаж не могло бути адресовано на пред'явника. Отже, як бачимо, різниця цих двох систем полягала в тому, що дублікату накладної на пред'явника надавався характер варрантного документа, який не був викладений у Бернській конвенції. Згідно із законом від 11.04.1909 р. вводилася змішана система: з одного боку, за дублікатою накладної здійснювали характер варрантного документа, з яким власник товару міг здійснювати торгові операції та під який він міг отримати займ, а також зберігався попередній спосіб адресування вантажу на пред'явника; а з іншого – вантаж міг бути адресований на ім'я певної особи, відзначимо, що в цьому випадку вантаж видавався за повісткою залізниці дороги про прибуття вантажу і адресат зобов'язаний був тільки пред'явити документ, який посвідчував його особу, тобто в даному випадку не вимагалось пред'явлення дублікату. Це положення закону було більш зручним для відправника, оскільки він сам вибирав спосіб отримання вантажу, який для нього був більш прийнятним. Отже, як бачимо, за новим законом при укладенні договору перевезення залізниця видавала як два документи (накладну і дублікат накладної) або один документ (накладну) [3, с.494].

Хоча чек в другій половині XIX ст. в Російській імперії вже був в обігу, але законодавчо він ще не був врегульований, він регулювався лише звичаєм. На початку XX ст. робилися спроби врегулювати даний цінний папір на законодавчому рівні. Так, постанови про чек були внесені в проєкт Цивільного Уложення (книга V, ст.ст.633-663), який так і не був прийнятий.

Відзначимо, що найбільших змін зазнали вексельні відносини. Статут про векселі 1832 р. перестав відповідати вимогам вексельного обігу та теоретичним поглядам на природу векселя, які панували на той час. Так, статут 1832 р. був розрахований, головним чином, на переказний вексель, а на практиці застосовувався в основному простий вексель. Це зумовило необхідність прийняття нового Статуту про векселі, який би відповідав практиці. Тому, починаючи з 1847 р., були поставлені задачі щодо розробки проєкту нового Статуту про векселі. Було розроблено декілька проєктів, але найбільш вдалим був проєкт, розроблений професором Цитовичем, який і був прийнятий 27 травня 1902 р., набрав чинності 1 січня 1903 р. [10]. Цей статут був розроблений на підставі положень Загальногерманського Вексельного Статуту, за винятком деяких моментів. Відзначимо, що у Статуті про векселі 1832 р. система викладення вексельних норм відрізнялася від Статуту про векселі 1902 р. Так, норми про прості та переказні векселі у новому статуті було викладено окремо на відміну від старого статуту. Це нововведення було корисним з тієї точки зору, що

усувалися непорозуміння, які виникали раніше стосовно того, яке положення стосувалося і простого, і переказного векселя, а яке – лише одного з них. На відміну від німецької системи викладення норм, наш статут спочатку викладав правила про прості, а вже потім про переказні векселі. Це було зумовлено тим, що в торговому обігу Російської імперії переважали в основному прості векселі. На думку Федорова А.Ф., новий статут був не прагненням усунути прогалини Статуту 1832 р., а повинен був переробити його на основі: 1) дотримання інтересів торгового обігу і кредиту; 2) можливості повного забезпечення вільного обігу векселя; 3) завоювання найбільш доцільних засад іноземного права, на скільки вони могли бути узгоджені з потребами внутрішнього та зовнішнього вексельного обігу та 4) усунення надлишкової регламентації, яка була незручна і для вексельного обігу, і для судової практики [2, с.60-61]. Тому новий Статут про векселі був побудований, по-перше, під впливом діючого німецького вексельного законодавства, по-друге, зберігалися деякі положення Статуту 1832 р. та, по-третє, вводилися деякі нові положення, які були вироблені наукою та практикою того часу.

Указ 5 жовтня 1906 р. скасував обмеження вексельної дієздатності, встановлені для селян у ст.2 Статуту про векселі. Законом від 12 березня 1914 р. було знято обмеження вексельної дієздатності заміжніх жінок [4, с.295-296].

Зміст коносаменту було викладено у законі від 8 червня 1903 р. «Про затвердження правил про привезення іноземних товарів» [11].

На початку ХХ ст. продовжувався інтенсивний випуск державних цінних паперів, було прийнято ряд нормативних актів, що регламентували випуск державних цінних паперів та надавався дозвіл випускати облігаційні позики різним містам Російської імперії. 28 листопада 1902 р. було затверджено Положення про дозвіл м. Одесі випуску облігаційного займу в 10 млн крб. номінальних [12], а 10 травня 1903 р. було прийнято положення про дозвіл Харківському міському громадському управлінню виконати облігаційний займ в сумі 1.500.000 крб. номінальних [13].

Отже, зміни правових основ розвитку ринку цінних паперів у Російській імперії на початку ХХ ст. сприяли розвитку ринку цінних паперів та поліпшенню правозастосовчої діяльності у цій сфері.

Список літератури: 1. Федоров А.Ф. Торговое право. Одесса: Славянская типография, 1911. 2. Федоров А.Ф. Вексельное право. Одесса: Экономическая типография, 1906. 3. Гусаков А.Г. Конспект лекций по торговому праву. СПб: Типо-литография И. Трофимова, 1911. 4. Шершеневич Г.Ф. Учебник торгового права. изд. 9-е(второе посмертное). М., 1919. 5. Колтынюк Б.А. Рынок ценных бумаг: Учеб. Второе издание . СПб., 2001. 6. Кещан В.Г. Биржевой рынок. Страницы истории и становления в современных условиях. М., 1996. 7. Собрание узаконений и распоряжений правительства. Отд. I. Первое полугодие. 1901. № 9. 8. Собрание узаконений и распоряжений правительства. Отд. I. Второе полугодие. 1902. № 90. 9. Собрание узаконений и распоряжений правительства. Отд. I. Второе полугодие. 1902. № 83. Ст.941. 10. Устав о Векселях // Свод законов Российской империи. М, 1910. Т.11, Ч.2. 11. Собрание узаконений и распоряжений правительства. Отд. I.

Второе полугодие. 1903. № 71. Ст.829. 12. Собрание узаконений и распоряжений правительства. Отд. I. Первое полугодие. 1903. № 16. Ст.213. 13. Собрание узаконений и распоряжений правительства. Отд. I. Второе полугодие. 1903. № 82. Ст.930.

Надійшла до редколегії 05.04.03